

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
СОВЕТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

ПОГЛЕДИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во чест на:

75 години современа македонска азбука

75 години современ македонски правопис

СКОПЈЕ 2020

За издавачот:

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Издавачки совет:

акад. Љупчо Коцарев, претседател на МАНУ

проф. д-р Људмил Спасов, претседател на Советот за македонски јазик

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“

проф. д-р Анета Дучевска, декан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

Одговорен уредник:

проф. д-р Снежана Велковска

Редакциски одбор:

проф. д-р Снежана Велковска

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска

проф. д-р Снежана Веновска-Антевска

проф. д-р Људмил Спасов

проф. д-р Димитар Пандев

доп. член Марјан Марковиќ

акад. Виктор Фридман (САД)

акад. Златко Крамариќ (Хрватска)

акад. Ала Шешкен (Русија)

проф. д-р Даринка Гортан-Премк (Србија)

проф. д-р Кристина Крамер (Канада)

проф. д-р Макеј Кавка (Полска)

проф. д-р Петер Рау (Германија)

проф. д-р Бранко Тошовиќ (Австрија)

проф. д-р Иво Прањковиќ (Хрватска)

Јазична редакција:

проф. д-р Елизабета Бандиловска

Техничко уредување:

Александар Штерјев

м-р Марија Антевска

СОДРЖИНА

Воведна статија

- Људмил Спасов, Елена Јованова-Грујовска
За македонскиот јазик, идентитет, историја и култура
(писмо до слободномислечките луѓе од Бугарија)3

I. Општи и теориски теми

- Зузана Тополињска
Значењето на македонскиот јазик за славистичката лингвистика, како
и пошироко за лингвистичката наука21
- Victor A. Friedman
Bai Ganyo in the Academy: bulgarian ideological dementia25
- Christina E. Kramer
Bulgaria succumbs to an old virus in the time of covid-1937
- Maciej Kawka
Język macedoński w dobie badań nad dyskursem.....45
- Марјан Марковиќ
Македонскиот јазик – комплексен адаптивен систем59
- Емилија Црвенковска
Проучувањата на македонскиот јазик во светската лингвистика91

II. Граматички теми

- Витомир Митевски
За македонската философска терминологија.....103
- Irena Sawicka
Miejsce fonetyki macedońskiej w słowiańskim
świecie językowym115
- Елена Верижникова
Уникатноста на македонскиот темпорален систем меѓу словенските
јазици129
- Снежана Велковска
Лексиката во македонскиот јазик од историски аспект (архаизми,
историзми и неологизми).....143
- Максим Каранфиловски
За некои значења на негираниот императив во македонскиот јазик
и во другите словенски јазици159
- Снежана Веновска-Антевска
Прагматско-когнитивниот аспект на лексичкосемантичките
карактеристики за изразување на модалноста во македонскиот јазик167

Славица Велева	
Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик	175
Лидија Аризанковска, Македонка Додевска	
Сложените именки со суфиксот -ник во Обратниот речник на македонскиот јазик и нивната употреба во македонскиот стандарден јазик	183
Катица Топлиска-Евроска	
Народните називи на растителната лексика во Толковниот речник на македонскиот јазик.....	193
Елена Петроска	
<i>Грамаџикаџа</i> на Блаже Конески, македонскиот јазик и современите лингвистички проучувања на евиденцијалноста	199
Лидија Тантуровска	
За објектите и нивното удвојување во македонскиот јазик	207
Лилјана Митковска	
Дативот во копулативните реченици: искажување состојби и ставови	217
Елени Бужаровска	
За употребата на глаголскиот прилог во академскиот и во новинарскиот стил: нестандартно функционално проширување	231
Симон Саздов	
За македонските предлози	245
Станислава-Сташа Тофоска	
Функцијата на префиксите во определувањето на глаголскиот вид во македонскиот јазик.....	259
Бобан Карапејовски	
За некои особености на заменските клитики во македонскиот јазик.....	281
Бојан Петревски	
За еден кондензиран начин на изразување на причината во македонскиот јазик.....	301
Силвана Симоска	
За навек: поимот <i>либе</i> во македонското народно творештво	319
Марија Леонтиќ	
Турските елементи во македонскиот јазик како јазична и културна нишка меѓу турскиот и македонскиот јазик	337
Христина Андоновска	
За некои тенденции во создавањето на евронимите во македонскиот јазик.....	357
Шинаси ДЕРЕБЕЈ	
Квантитативни одлики на зборовниот фонд на македонскиот литературен јазик	367

III. Социолингвистика

Ivo Pranjković	
Temeljna načela jezične pravilnosti	377
Grace E. Fielder	
Authenticity and the sociolinguistics of macedonian	383
Wayles Browne	
Asymmetrical learnability and decisions in standardization: the bulgarian and macedonian case	403
Matej Šekli	
Macedonian: genealogy, typology and sociolinguistics	409
Виолета Николовска	
Јазик и јазици	425

IV. Дијалектологија

Вендина Татјана Ивановна	
Македонские диалектные эксклюзивы как форма реализации и культурной идентичности	437
Светлана Давкова-Ѓоргиева	
Називите од лексичко-семантичката сфера покуќнински предмети и садови во македонските дијалекти	455
Гоце Цветановски	
За резултативноста како граматичка категорија во македонските дијалекти	465
Pavol Žigo	
Perspektív y complex nejinterpretácie substantívnej deklinácie v slovanskom jazykov omatlase	477

V. Историја на македонски јазик

Jouko Lindstedt	
The road to Konikovo: thoughts on the context and ethics of philology	485
Димитар Пандев	
Скици за историски портрет н македонскиот литературен јазик (синопис)	499
Мотоки Номачи	
За необјавената граматика на македонскиот јазик од Самуил Б. Бернштејн <i>Очерк македонскогo литературногo јазика 'Преглед на македонскиот литературен јазик'</i>	521
Митко Б. Панов	
Кирилometодиевските традиции во идеолошката програма на Византија (XI- XIII век): акомодирање на историскиот контекст	547

Весна Мојсова-Чепишевска	
Книгата „За македонските работи“ како еден книжевен тестамент.....	559
Елизабета Бандиловска	
Македонскиот јазик и првите македонски училишта во НОБ	571
Jan Sokołowski	
Z dziejów badań macedonistycznych i współpracy polsko-macedonkiej	
na Uniwersytecie wrocławskim.....	577
Iwona Łuczaków	
Standardowy język macedoński i inne macedonika na łamach „Rocznika	
slawistycznego”. bibliografia z lat 1955-2020	595

Прилози

Реакција на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.....	603
Реакција на Советот за македонски јазик.....	613

Фототипни изданија

Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски	
За македонскиот јазик.....	615
Трајко Стаматоски	
Македонскиот литературен јазик и континуитетот на неговото	
оспорување.....	665
Радмила Угриновска-Скаловска	
Бугаризми во современиот македонски јазик.....	677
Коста Пеев	
Македонските дијалекти во светлината на најновите достигнуања во	
лингвистичката географија.....	707

Бојан ПЕТРЕВСКИ

ЗА ЕДЕН КОНДЕНЗИРАН НАЧИН НА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРИЧИНАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Вовед

Во трудот се разгледува едно алтернативно изразување на причината во македонскиот јазик, т.е. причинските конструкции конституирани од придавки (глаголски и квалификативни) и именки што не се интегрирани во прозодиската структура на исказот. Во тој поглед, тие се дел од неинтегрираните конструкции во смислата во која ги разгледува Комбет (Combettes 1998) во францускиот јазик, при што го употребува терминот *издвоени конструкции* (*constructions détachées*). Освен што се прозодиски неинтегрирани:

- тие се слободни во поглед на позицијата, т.е. може да бидат поставени и во зоната лево и во зоната десно од предикатот¹;
- се носители на секундарна, редуцирана предикативна структура;
- се однесуваат на елемент на примарната предикација.

Освен тоа, ќе бидат разгледани само конструкциите без показател на значењето (освен случаите со *како*, кој е единствениот предлог што воведува конструкција [еквивалент на предикативна именска синтагма] што нужно се однесува на аргумент на примарниот предикат, т.е. го исполнува третиот критериум на Комбет). Во таа смисла, причинските дел-реченици и именските синтагми располагаат со показатели на значењето – сврзници и предлози, од кои некои (сите причински сврзници и предлогот *поради*) се и еднозначни. Од друга страна, причинските неинтегрирани конструкции, во принцип, се толкуваат само според сознанијата за стварноста и за контекстот.

Во трудот ќе бидат разгледани следниве прашања:

- по што се разликуваат тие конструкции од причинските дел-реченици и од причинските именски синтагми;
- во колкава мера се флексибилни во поглед на позицијата и на можноста да се однесуваат на различни аргументи;
- какви карактеристики изразуваат од семантички аспект.

Притоа, конструкциите ќе бидат сопоставени и со интегрираните пандани, кои имаат инакво, депиктивно значење. Токму од семантички причини, со нив може да се алтернираат само во некои случаи.

Во македонската лингвистичка средина конструкциите што ќе бидат разгледани најчесто биле опишувани во рамките на т.н. реченични трансформи. Така, врз примери од егејските дијалекти на македонскиот јазик, Тополињска (1997: 91–105) разгледува трансформи конституирани од глаголски прилози, од глаголски придавки и од (од)глаголски именки. Што се однесува на глаголските

¹Во натамошниот текст ќе се употребуваат термините *лева* и *десна зона*.

придавки (кои ќе бидат разгледани во голем дел од примерите во натамошниот текст), посочува дека „јужномакедонскиот дијалектен јазик има изразита тенденција кон предикативна употреба на глаголската придавка, при што дел од соодветните конструкции претставуваат трансформи на релативни, а дел на темпорални дел-реченици.“ (Тополињска 1997: 98) Примери со причинско значење, пак, посочува меѓу трансформите конституирани од глаголски прилог и од (од)глаголска именка.

Геговски (2003) ги разгледува исклучиво причинските трансформи (низ примери од македонските дијалекти), при што посочува неколку случаи со глаголски придавки, од типот на (1), кој го интерпретира како ‘бидејќи беа изморени и истоштени, двата цара решија двете царевини да станат една царевина’.

(1) *Тогаи двата цара, изморени и истоштени од војните, решија двете царевини да станат една царевина.*

Забележувајќи дека „неинтегрираниот предикативен атрибут исто така може да биде претставен и со придавки и со именки и може да се однесува на која било ИГ во реченицата“, Минова-Ѓуркова (2000: 221) посочува и еден пример (2) што може да се интерпретира и како причински (‘бидејќи беше осамен и оставен од сите, старецот набрзо се разболе’) и како депиктивен (‘старецот набрзо се разболе, при што беше осамен и оставен од сите’)². Поради тоа, двозначните, причинско-депиктивни конструкции ќе бидат разгледани како група одделна од еднозначно причинските.

(2) *Осамен и оставен од сите, старецот набрзо се разболе.*

1. Неинтегрираните причински конструкции наспрема причинските дел-реченици и именски синтагми

Едно од основните прашања е зошто се прибегнува во некои случаи кон неинтегрирана причинска конструкција наместо кон постандардните начини на изразување на причината – причинска дел-реченица и именска синтагма. На пример, што е мотивацијата во некои случаи да ѝ се даде предност на варијантата (5) во однос на (3) или на (4)?

(3) *Бидејќи е плашлива, Михаелаго избегна конфликтот.*

(4) *Од плашливост, Михаела го избегна конфликтот.*

(5) *Плашлива, Михаела го избегна конфликтот.*

Една од главните, неспорни причини е дека (5) е кондензирана варијанта во споредба со (3) и (4). (в. Тополињска 1987) Од друга страна, факт е

²Терминот *предикативен атрибут* го употребува и Милошевиќ (Милошевиќ 1987), која ја разгледува токму неговата каузална функција.

и дека во трите случаи причинската содржина е надвор од информациското јадро на исказот, што е сигнализирани преку тоа што е прозодиски издвоена. Во интегрирани варијанти, пак, каде што е во информациското јадро, може да се јават само дел-реченицата (6) и именската синтагма (7), а не и придавски елемент (8). Во тој поглед, како непосреден одговор на прашањето за причината (*Зошто го избегна Михаела конфликтот?*) може да функционираат само исказите (6) и (7).

- (6) *Михаела го избегна конфликтот затоа што е плашлива.*
- (7) *Михаела го избегна конфликтот од плашливост.*
- (8) **Михаела го избегна конфликтот плашлива.*

Ако се прозодиски неинтегрирани, дури и да се постпозитивни (9), (10), дел-речениците и именските синтагми не може да одговараат на тоа прашање. Освен тоа, за разлика од прозодиски континуираните варијанти, тие се надвор од опсегот на негацијата. Во согласност со тоа, со адверсативна алтернатива на негацијата може да се развие само прозодиски континуираната (11), а не и неинтегрираната варијанта (12), освен ако партикулата се врзе за зависната дел-реченица (13)³.

- (9) *Михаела го избегна конфликтот, затоа што е плашлива.*
- (10) *Михаела го избегна конфликтот, од плашливост.*
- (11) *Михаела не го избегна конфликтот затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*
- (12) **Михаела не го избегна конфликтот, затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*
- (13) *Михаела го избегна конфликтот, не затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

Таа разлика доаѓа до уште поочигледен израз кај целосно самостојните, парцелирани дел-реченици (14), каде што, како и кај неинтегрираните, адверсативното развивање на исказот е исклучено.

- (14) *Михаела не го избегна конфликтот. *Затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

Бидејќи е надвор од информациското јадро, т.е. прозодиски неинтегриран, ни самостојниот придавски елемент не може да се најде во

³Што се однесува на прозодиски континуираните причински реченици, негираните искази без адверсативна алтернатива може да бидат двозначни. Така, во *Не се жалат затоа што се праведни* може да се негиран и главниот предикат ('причината поради која не се жалат е тоа што се праведни') и причината ('причината поради која се жалат не е тоа што се праведни, туку нешто друго') (на пример, в. Grosset Nazarenko 2004). Во таа смисла, Хорн (Horn 2001: 230) го посочува примерот *Џон не пие затоа што е несреќен* ('причината поради која пие не е тоа што е несреќен'/'причината поради која не пие е тоа што е несреќен').

фокусот на негацијата, дури и да се јави во зоната десно од предикатот (15) (16) (макар што таа позиција е крајно невообичаена за еднозначно причинските неинтегрирани конструкции).

(15) **Михаела не го избегна конфликтот, плашлива, туку од принципиелни причини.*

(16) **Михаела го избегна конфликтот, не плашлива, туку од принципиелни причини.*

Според тоа, суштинската разлика меѓу неинтегрираните причински конструкции конституирани од придавки, од една страна, и причинските дел-реченици (и именски синтагми), од друга, е тоа што, прозодиски, вторите може да се јават и како неинтегрирани и како интегрирани во исказот. Кога се интегрирани, тие се дел од информациското јадро, па може да одговараат на прашањето за причината и да бидат во опсегот на негацијата. Од друга страна, како што покажа примерот што послужи за почетна илустрација, неинтегрираниот придавски елемент не може да се трансформира интегрирано (8). Според тоа, тој нужно е надвор од информациското јадро. Поради информациската секундарност, тие конструкции речиси секогаш се јавуваат во левата зона, за разлика од причинските дел-реченици, кои најчесто се постпозитивни во однос на главната.

Од друга страна, за разлика од придавските конструкции, кои изразуваат карактеристика што нужно се однесува на некој аргумент (најчесто субјектот) на примарната предикација, причинските дел-реченици и именските синтагми може да се однесуваат на референти што не се вклучени во главниот настан. Поради тоа, за разлика од (17) и од (18), варијантата (19) е исклучена.

(17) *Бидејќи соработниците беа плашливи, Михаела го избегна конфликтот.*

(18) *Поради плашливоста на соработниците, Михаела го избегна конфликтот.*

(19) **Плашливи [соработниците], Михаела го избегна конфликтот.*

Најпосле, како што беше посочено, една од клучните разлики се показателите на значењето (сврзниците и предлозите), од кои придавските конструкции се лишени, па адресатот ги интерпретира според сознанијата за стварноста и за контекстот. Така, за посочената придавска конструкција (5) нема формални насоки за причинско толкување, туку, интуитивно, се тргнува од начелото дека плашливоста, во принцип, е причина за избегнување конфликти, па се согледува причинска релација и во односниот контекст. Начелата од тој тип се нарекуваат *опити места* (*topoi*). (Anscombe 1995) Како што посочува Дикро (Ducrot 2009: 65), тие се генерални, но не се универзални, што значи дека не исклучуваат отстапки. Тоа што конструкцијата во (5) ќе се толкува причински не значи дека, според адресатот, плашливоста е секогаш причина за избегнување конфликти. Имплицитно, тој остава простор за

концесивна варијанта во некој друг (потенцијален) контекст – *Плашлива, Михаела не го избегна конфликтот*: ‘иако е плашлива, Михаела не го избегна конфликтот’.

(5) *Плашлива, Михаела го избегна конфликтот.*

Во натамошниот текст, врз примери од неколку книжевни дела („Дневник по многу години“ од Блаже Конески – БК, „Мртва трка“ од Димитар Солев – ДС, „Небо без ѕвезди“ од Владимир Мартиновски – ВМ, „Мојот маж“ од Румена Бужаровска – РБ), ќе бидат посочени суштинските карактеристики на неинтегрираните причински конструкции во современиот македонски јазик. Притоа, ќе се тргне од синтаксичките функции на аргументите и од линеаризацијата на конструкциите, а потоа ќе бидат посочени и семантичките особености.

2. Еднозначно причински придавски конструкции во врска со субјектот

Еднозначно причинските придавски конструкции во врска со субјектот се јавуваат речиси само во левата зона, и тоа многу почесто во препозиција (20) – (22).

(20) *Свикната да има верба во него, Марија како да му поверува (...)* (ДС, 48) (‘бидејќи беше свикната да има верба во него, Марија како да му поверува’)

(21) *Ако не разгалена, тогаш барем навикната да ѝ се нагодува, така Лида растеше не разликувајќи ги куклите од луѓето, па и од родителите.* (ДС, 58) (‘бидејќи беше разгалена или барем навикната да ѝ се нагодува, Лида растеше не разликувајќи ги куклите од луѓето, па и од родителите’)

(22) *Плачлива по природа, таа беше готова и да просолзи, да не беше присуството на Горан, кој ја држеше за лактот.* (ДС, 62) (‘бидејќи беше плачлива по природа, таа беше готова и да просолзи’)

Во постпозиција во однос на субјектот се јавува една конструкција, при што, за разлика од претходните, е воведена со предлогот *како* (23).

(23) *Деница, како најстара, го водеше орото.* (ДС, 78) (‘бидејќи беше најстара, Деница го водеше орото’)

Примерите од типот на (24) и (25), кои се поретки, покажуваат дека конструкциите може да се однесуваат на имплицитен аргумент, чиј референт е анафорски, т.е. се подразбира од непосредниот претходен контекст.

(24) *Онака мал како што беше, ми се стори како да му е незгодно каде се нашол.* (БК, 122) (‘бидејќи беше мал, ми се стори како да му е незгодно каде се нашол’)

(25) *Но, додека Дано здивна, Тоде веќе си одеше со вид на човек, незадоволен од себеси што, невичен на зборот, не се доискажал.* (ДС, 89) ('бидејќи е невешт на зборот, не се доискажал')

Конструкциите во десната зона се исклучително ретки. Тие се јавуваат само во два случаја и се воведени со предлогот *како*, кој го уточнува причинското значење. На пример, за разлика од конструкцијата во (26), која е еднозначно причинска, беспредлошката варијанта (27) остава простор да се протолкува конјункциски: 'молбата му била одбиена, необразложена и неоправдана'.

(26) *Дано се обиде да ѝ возврати дека благовремено поднесол молба да му се продолжи студискиот престој, но таа веднаш го прекина со диспозитивот дека молбата му била одбиена од наставничкиот совет, како необразложена и неоправдана.* (ДС, 42) ('бидејќи била необразложена и неоправдана, молбата му била одбиена')

(27) *Молбата му била одбиена од наставничкиот совет, необразложена и неоправдана.*

Втората конструкција во десната зона не ја зазема финалната позиција, туку е инкорпорирана меѓу предикатот и акузативниот аргумент (28). Бидејќи субјектот е во левата зона, врската со него е посредна.

(28) *Јас ја избрав, како најмал, првата клупа, тие двајцата седнаа во втората зад мене.* (БК, 37) ('бидејќи бев најмал, јас ја избрав првата клупа')

3. Именски конструкции

Именските конструкции, исто така, се јавуваат во левата зона, при што случаите со експлицитен субјект се препозитивни (29), (30).

(29) *Директорска ќерка, таа доаѓаше не со студентска чанта туку со дамска торба, и веднаш ги вадеше увозните цигари со скапата запалка, нежно подготвувајќи ги меѓу извезбаните прсти со коскено маникирани нокти.* (ДС, 36) ('бидејќи беше директорска ќерка, таа не доаѓаше со студентска чанта, туку со дамска торба')

(30) *Единица, Лида од малечка не беше Лидија, како што ѝ пишуваше во крстелното, туку Лида и само Лида, како што ја завикаа и така и остана до голема.* (ДС, 58) ('бидејќи беше единица, Лида од малечка не беше Лидија, туку само Лида')

Низ расположливите примери не се јавуваат постпозитивни конструкции, но не може да се исклучат како можни. Во тој поглед, претходната конструкција може да се варира во постпозиција (31).

(31) *Лида, единица, од малечка не беше Лидија, како што ѝ пишуваше во крштелното, туку Лида и само Лида (...)* ('бидејќи беше единица, Лида од малечка не беше Лидија, туку само Лида')

Сепак, неспорно е дека таа позиција е својствена, пред сè, за именските конструкции што функционираат како неинтегрирани нерестриktivни модификатори, т.е. не се во причинска врска со предикатот. Во тој поглед, примерите од типот на (32), парафразирани со нерестриktivни релативни реченици, се најчести токму во таа позиција.

(32) *Елена Маџан, тогаш асистент по историја на уметноста, дојде еден ден да се понуди да им го пере вешот на своите колеги од факултетот.* (БК, 135) ('Елена Маџан, која тогаш беше асистент по историја на уметноста, дојде еден ден да се понуди да им го пере вешот на своите колеги од факултетот')

Како и кај придавските конструкции, иако поретко, се јавуваат и случаи со имплицитен субјект (33), (34).

(33) *Опитен човек, ја знам безнадежноста на минатото.* (БК, 22) ('бидејќи сум опитен човек, ја знам безнадежноста на минатото')

(34) *Аптекарски син, понекогаш носеше во внатрешниот џеб плоска доза од тоникум за деца – разблажен алкохол со концентрат од мента, самоделска мајсторија по рецепт на татко му за домашна употреба (...)* (ДС, 34) ('бидејќи беше аптекарски син, во внатрешниот џеб понекогаш носеше плоска доза од тоникум за деца')

За разлика од претходните, повеќето именски конструкции се воведени со предлогот *како*, што е спротивно на придавските, кај кои е исклучително редок. Во согласност со посоченото, и во овие случаи со експлицитен субјект се најчести препозитивните конструкции (35) – (37).

(35) *Како неразделни другари, јас и Никола одевме заедно и кај Расима, исполнети со исти копнеж за недостижното лицитерско срце.* (БК, 70) ('бидејќи бевме неразделни другари, јас и Никола одевме заедно и кај Расима')

(36) *Ја прочитав и јас со интерес, подбуден од тоа што знаев дека, како сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски.* (БК, 121) ('бидејќи беше сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски')

(37) *Како дождеалец, Дано излегуваше од дома ноќе или по дожд;* (ДС, 102) ('бидејќи беше дождеалец, Дано излегуваше од дома ноќе или по дожд')

Постпозитивна конструкција се јавува само во еден случај (38).

(38) (...) *Дано и Горан ги дотуркаа навреме студиите до крај; додека Лида, како галена миленичка, си дозволи да застане и да ги продолжи уште*

за една година. (ДС, 37) (‘бидејќи беше миленичка, Лида си дозволи да застане во студиите’)

Во сите претходни примери со експлицитен субјект, неговата врска со конструкцијата е непосредна, затоа што и тој е во левата зона. Примерот (39) е единствен во кој конструкцијата е во левата зона, а субјектот – во десната.

(39) *Како вистински демократи, негодувавме обајцата, по принцип, против полскиот обичај на жените при поздравувањето да им се бацуваат раце.* (БК, 112) (‘бидејќи бевме вистински демократи, двајцата негодувавме кон полскиот обичај на жените при поздравувањето да им се бацуваат рацете’)

Најпосле, и кај конструкциите воведени со *како* субјектот може да биде имплицитен (40), (41).

(40) *Како вдовец, мораше сам да ни подготви кафе.* (РБ, 88) (‘бидејќи беше вдовец, мораше да ни приготви кафе сам’)

(41) *Како најмало, ако не како најгалено но добро одгледано дете, не се осмелуваше да ги изневери, а од друга страна, според гласот што му потскажуваше однатре, не сакаше да биде ни против себеси.* (ДС, 26) (‘бидејќи беше најмало и добро одгледано дете, не се осмелуваше да ги изневери’)

4. Конструкции во врска со другите аргументи

Конструкциите што се однесуваат на другите аргументи се маргинални во споредба со субјектните. Конструкцијата во (42) е во врска со акузативниот аргумент, при што е интересно и што е во десната зона, а носителот – во левата.

(42) *Едниот воопшто не го разбрав — стар човек, непогодени вештачки вилици, другиот прочита неколку стиха (...)* (БК, 93) (‘бидејќи беше стар човек [со непогодени вештачки вилици], едниот воопшто не го разбрав’)

Конструкцијата во (43), исто така, се однесува на акузативниот аргумент. Притоа, се јавува во левата зона и е постпозитивна во однос на носителот. Освен тоа, таа го уточнува претходниот придавски елемент (*затворен*): ‘бидејќи Иво Андриќ беше затворен, т.е. секогаш готов да ја повлече дистанцата, само еднаш сум го видел да се возбуди и да реагира со повишен тон’.

(43) *Затворениот Иво Андриќ, секогаш готов да ја повлече дистанцата спрема другите, само еднаш сум го видел да се возбуди и да реагира со повишен тон.* (БК,)

Конструкција во врска со дативниот аргумент се јавува само во еден случај (44).

(44) **Вака висок, тебе главата како уште да ти е во облаци.** (ДС, 88) ('од што си вака висок, тебе главата како уште да ти е в облаци')

Во два случаја се јавува конструкција што се однесува на постмодификатор (45), (46).

(45) *Дано прво ги извади сите книги од полиците и ги настава на куп среде собата, претходно постилајќи го килимот со весници, не само по препорака туку и по барање на Марија, алергична на прашина е не пак на прав. Мораше притоа да ги брише, па потоа да ги реди.* (ДС, 49) ('го посла килимот со весници по барање на Марија, бидејќи таа беше алергична на прав'/ 'бидејќи беше алергична на прав, Марија побара од Дано да го постеле килимот со весници')

(46) *На Лида не ѝ одеше толку учењето, па токму ѝ дојде дружењето на Дано и Горан, први по успех во генерацијата на факултетот.* (ДС, 36) ('на Лида не ѝ одеше учењето, па ѝ дојде токму дружењето со Дано и Горан, бидејќи тие беа први по успех во генерацијата')

Конструкцијата што се однесува на општозависна синтагма се јавува само во еден случај (47).

(47) *Од сето лице, мало во полумракот на улицата, Дано ѝ ги виде само очите: големи и црни, (...)* (ДС, 106) ('бидејќи лицето ѝ беше смалено во полумракот, Дано ѝ ги виде само очите')

Тоа покажува дека субјектниот аргумент е неприкосновен кандидат за носител на конструкциите, но и дека причинските неинтегрирани конструкции се синтаксички многу поограничени од причинските дел-реченици, кои многу послободно се јавуваат и во врска со другите аргументи. Во таа смисла, случаите од типот на (48) и (49) се многу повообичаени во споредба со (50), иако и причинските дел-реченици и придавската конструкција се однесуваат на ист аргумент – дативниот.

(48) *Настојуваа да ѝ угодат затоа што беше чувствителна.*

(49) *Бидејќи беше чувствителна, настојуваа да ѝ угодат.*

(50) *Чувствителна, настојуваа да ѝ угодат*

5. Конструкции со причинска и со депиктивна нијанса

Освен еднозначно причинските, се издвојуваат конструкциите и со причинска и со депиктивна нијанса. Освен причински, тие може да се

парафразираат како ‘тој прави нешто, при што е таков’/‘додека прави нешто, тој е таков’, каде што *тој прави нешто* се однесува на настанот, а *таков* – на карактеристиката паралелна со него што му се припишува на еден од учесниците. Депиктивните конструкции се разгледуваат во рамките на секундарната предикација. Терминот *депиктивен секундарен предикат* го употребуваат Химелман и Шулиц-Бернт (Himmelmann and Schultze-Berndt 2004), при што посочуваат и други: *praedicativum*, *предикативен атрибут*, *копредикат*, *предикатив*⁴.

Како што беше покажано, еднозначно причинските конструкции, какви што се сите претходни, речиси секогаш се јавуваат во левата зона. За разлика од нив, придавските конструкции што, освен како причински, може да се толкуваат како депиктивни се јавуваат и во левата (51) и во десната зона (52). Така, примерите може да се толкуваат како ‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’ (депиктивно), од една страна, и како ‘бидејќи беа разгневени, реагираа на критиката’ (причински), од друга.

(51) *Разгневени, реагираа на критиката.*

(52) *Реагираа на критиката, разгневени.*

Поради депиктивната нијанса, придавската конструкција може да се реализира и интегрирано во прозодиската структура, што еднозначно би упатило кон депиктивно толкување, т.е. би го исклучило причинското (53). За интегрираните депиктивни конструкции е вообичаена десната зона, но не е исклучена ни левата (54), во функција на истакнување на ремата, при што, исто така, доаѓа предвид само депиктивното значење⁵.

(53) *Реагираа на критиката разгневени.* (‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’)

(54) *Разгневени реагираа на критиката.* (‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’)

Таа флексибилност е исклучена кај конструкциите без депиктивна нијанса, кои изразуваат трајна карактеристика (или барем таква што го опфаќа носителот во широк интервал). На пример, конструкцијата што ја изразува карактеристиката ‘суетен’ не може да се реализира интегрирано (55), (56), а кај

⁴Ноели (Noailly 1999: 115–117) го употребува терминот *инцидентен атрибут* (*attribut accidentel*), Риџел (Riegel et al. 2014: 422) – *атрибутивно проширување*, а Гусе и Киефер (Gouesse et Kiefer 2012) – *дескриптивна секундарна предикација*.

⁵Интегрираните депиктивни конструкции функционираат како информациски најзначаен елемент, т.е. како рема. Во тој поглед, поставувањето на ремата во левата зона (позиција невообичаена за неа) е во функција на нејзино истакнување. За истакнувањето на ремата на тој начин Кресел (Creissels 2006: 111) го употребува терминот *фокусирање* (*focalisation*), а Фирбас (Firbas 1992: 125) – *ставање во преден план* (*fronting*).

неинтегрираните варијанти (57), (58) финалната позиција (58) е крајно невообичаена⁶.

(55) **Ѓорѓи реагираше на критиката суетен.*

(56) **Суетен Ѓорѓи реагираше на критиката.*

(57) *Суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката.* (‘бидејќи е суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката’)

(58) ?*Ѓорѓи реагираше на критиката, суетен.* (‘бидејќи е суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката’)

Дека во практиката неинтегрираните конструкции што содржат и причинска и депиктивна нијанса се вообичаени и во десната зона, покажуваат примерите (59) – (61).

(59) *Танасоидниот тип ништо не забележува, загледан од својата височина во далечините што им се ближат.* (ДС, 93) (‘бидејќи е загледан во далечините, танасоидниот тип не забележува ништо’/‘танасоидниот тип не забележува ништо, при што е загледан во далечините’)

(60) *Ни тодеидниот тип ништо не забележува, зафатен со туркањето на дресината што го сфаќа како туркање на тротинет.* (ДС, 93) (‘бидејќи е зафатен со туркањето, ни тодеидниот тип не забележува ништо’ /‘ни тодеидниот тип не забележува ништо, при што е зафатен со туркањето’)

(61) *Апаратите итракаа, блицевите светкаа а свадбарите не ни трепнуваа, стегнати во темни костуми и колосани фустани.* (ДС, 97) (‘бидејќи беа стегнати во темни костуми и во колосани фустани, свадбарите не ни трепнуваа’ / ‘свадбарите не ни трепнуваа, при што беа стегнати во темни костуми и во колосани фустани’)

Во два случаја во десната зона не е само конструкцијата туку и нејзиниот носител, т.е. субјектот (62), (63).

(62) *Ја прочитав и јас со интерес, подбуден од тоа што знаев дека, како сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски.* (БК, 121) (‘бидејќи бев подбуден од тоа, ја прочитав и јас со интерес’/‘ја прочитав и јас со интерес, при што бев подбуден од тоа’)

(63) *„А бре, Коневци, што ви стана да се делите при оваа убава живот?“ – велеше тој, уплашен од неизвесноста што го чека.* (‘бидејќи беше уплашен од неизвесноста, тој го велеше тоа’/‘тој го велеше тоа, при што беше уплашен од неизвесноста што го чека’)

⁶Во анкета во врска со прифатливоста на примерите од типот на (58), 14 испитаници ги оценуваат како апсолутно прифатливи, шест – како прифатливи само во некои ситуации, а осум – како апсолутно неприфатливи. Според Маренго (Marengo2011: 26), во францускиот јазик таа позиција е исклучена.

Сепак, треба да се одбележи дека дури и двозначните конструкции многу почесто се јавуваат во левата зона (64) – (68).

(64) *Преморен, заспивам, а тоа кажување ми го определува ритамот на сонот.* (БК, 129) (‘бидејќи сум преморен, заспивам’/заспивам, при што сум преморен’)

(65) *Загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше месени колачиња, обично суви ванилици (...)* (ДС, 37) (‘бидејќи беше загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше колачиња’/‘Марија им носеше колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца’)

(66) *Потресен од таа помисла, која дури сега му се засече во мозокот, Дано се сплетка во вратата, како во свртен влез на ноќен бар, не знаејќи што да стори, што да прави.* (ДС, 41) (‘бидејќи беше потресен од таа помисла, Дано се сплетка во вратата’/‘Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла’)

(67) *Така, по малку лута на себеси а повеќе на Горан, Лида излезе од дома.* (ДС, 149) (‘бидејќи си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан, Лида излезе од дома’/‘Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан’)

(68) *Кога почна да слика, истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави, и дека навистина има талент.* (РБ, 58) (‘бидејќи бев истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави’ / ‘му велев дека сликите се многу убави, при што бев истренирана да му пеам славопојки’⁷)

Тие може да се варираат и во десната зона, не само во неинтегрирани (69) – (72) туку и во интегрирани варијанти (73) – (76)

(69) *Заспивам, преморен.* (‘заспивам, при што сум преморен’/‘бидејќи сум преморен, заспивам’)

(70) *Марија им носеше месени колачиња, загрижена како тројцата да ѝ се деца.* (‘Марија им носеше месени колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца’/‘бидејќи беше загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше месени колачиња’)

(71) *Дано се сплетка во вратата, потресен од таа помисла.* (‘Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла’/‘бидејќи беше потресен од таа помисла, Дано се сплетка во вратата’)

(72) *Лида излезе од дома, по малку лута на себеси а повеќе на Горан.* (‘Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе

⁷Во овој пример не е исклучено ни толкувањето како временска дел-реченица: ‘кога почна да слика, т.е. кога бев истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави’.

на Горан’/‘бидејќи си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан, Лида излезе од дома’)

(73) *Заспивам преморен.* (‘заспивам, при што сум преморен’)

(74) *Марија им носеше месени колачиња загрижена како тројцата да ѝ се деца.* (‘Марија им носеше месени колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца’)

(75) *Дано се сплетка во вратата потресен од таа помисла.* (‘Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла’)

(76) *Лида излезе од дома по малку лута на себеси а повеќе на Горан.* (‘Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан’)

Како што покажуваат парафразите, интегрираните варијанти се еднозначно депиктивни. Од друга страна, иако не го исклучуваат причинското значење, неинтегрираните во десната зона претежно се кон депиктивното, во согласност со тоа што, како што беше покажано претходно, стандардната позиција на причинските конструкции е левата зона.

Ако се направи осврт на сите претходни примери, се покажува дека депиктивно-причинските конструкции, кои изразуваат привремени карактеристики (или, поточно, актуелни во интервалот на настанот на примарната предикација), може да се однесуваат на:

- ментални и емоционални состојби: *загрижена, потресен, лута, уплашен, подбуден;*
- физички состојби/изглед/опременост: *преморен, стегнати (во темни костуми и колосани фустани);*
- ангажираност со пократкотрајна активност: *зафатен (со туркањето на дресината), загледан (во далечините);*
- рутина својствена само за односната животна фаза: *истренирана само да му пеам славопојки.*

Кај депиктивните конструкции преовладуваат глаголските придавки, во согласност со тоа што привремените карактеристики често се резултат на настан што, посредно или непосредно, му претходи на актуелниот. Од друга страна, еднозначно причинските конструкции, кои изразуваат поиманентни карактеристики, почесто се конституирани од квалификативни придавки и се однесуваат на:

- карактерни особини и карактеристики стекнати низ искуството: *плачлива, строг но правичен, готов да ја повлече дистанцата спрема другите, разгалена, навикната да ѝ се нагодува, свикната да има верба во него;*
- (недостиг од) вештини: *невичен на зборот;*
- подредување во поглед на некој квалитет: *први по успех во генерацијата на факултетот;*
- возраста: *најстара;*
- физички карактеристики: *мал, висок;*
- физиолошки predispositions: *алергична на прав.*

Именските конструкции, кои, исто така, изразуваат поиманентни карактеристики, се однесуваат на:

- семејни врски: *сестра на Лили Брик, аптекарски син, директорска ќерка, единица, вдовец;*
- карактерни особини и карактеристики стекнати низ искуството: *(галена) миленичка, добро одгледано дете, опитен човек, дождеалец;*
- возраста: *стар човек;*
- идеолошки убедувања: *вистински демократи;*
- меѓучовечки релации: *неразделни другари.*

Во убедливо најголем дел од случаите, и еднозначно причинските и депиктивно-причинските конструкции му припишуваат карактеристики на персонален референт, што е во согласност со тоа што најчесто се однесуваат на субјектот. Од тоа отстапуваат само два од посочените примери – (26), (48) (од кои вториот е со општозависна именска синтагма).

(27) (...) *молбата му била одбиена од наставничкиот совет, како необразложена и неоправдана.* (ДС, 42) ('бидејќи била необразложена и неоправдана, молбата му била одбиена')

(47) *Од сето лице, мало во полумракот на улицата, Дано ѝ ги виде само очите: големи и црни, (...)* (ДС, 106) ('бидејќи лицето ѝ беше смалено во полумракот, Дано ѝ ги виде само очите')

Освен тоа, и во причинските (25) и во депиктивно-причинските случаи (77), ако се подразбира од непосредниот претходен контекст или ако се однесува на првото или на второто лице, субјектот може да биде имплицитен.

(25) *Но, додека Дано здивна, Тоде веќе си одеше со вид на човек, незадоволен од себеси што, невичен на зборот, не се доискажал.* (ДС, 89) ('бидејќи е невешт на зборот, не се доискажал')

(77) *Загледан кон опожарената планина над која летаат пожарникарски авиони, одненадеж се препнав од некој огромен метален предмет.* (ВМ, 62) ('бидејќи бев загледан кон опожарената планина, одненадеж се препнав'/ 'одненадеж се препнав, при што бев загледан кон опожарената планина')

По таа карактеристика се разликуваат од неинтегрираните нерестриktivни модификатори, т.е. од конструкциите што се дел од именската синтагма. Така, конструкциите во (25) и во (77) се во причинска/депиктивна релација со предикатот и се, поради тоа, дел од реченичната структура. Од друга страна, конструкцијата во (78), каде што причинската/депиктивната нијанса е исклучена, е нерестриktivен модификатор, т.е. дел од именската синтагма, што налага конститутивниот елемент да биде експлицитен и препозитивен. Во таа смисла, варијантите во кои е имплицитен (79), од една страна, па дури и варијантите во кои е експлицитен, а конструкцијата препозитивна (80), од друга, се многу поневообичаени.

(78) *Симоновски, роден во Битола, работи како новинар.*
(‘Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар’)

(79) *?Роден во Битола, работи како новинар.* (‘Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар’)

(80) *?Роден во Битола, Симоновски работи како новинар.*
(‘Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар’)

Заклучни белешки

Во трудот беа претставени придавските и именските причински конструкции во македонскиот јазик што се вклопуваат во неколку критериуми: не мора да бидат (и, со исклучок на именските конструкции, најчесто не се) воведени со предлог, нужно се однесуваат на еден од аргументите на предикатот (најчесто субјектот) и не се интегрирани во прозодиската структура на исказот.

За разлика од причинските дел-реченици (и од причинските именски синтагми), кои и може и не мора да бидат дел од информациското јадро на исказот, неинтегрираните причински конструкции конституирани од придавки и од именки се секогаш надвор од него. Во согласност со тоа, тие не може да функционираат како непосреден одговор на прашањето за причината и се надвор од опсегот на негацијата. Освен тоа, тие се разликуваат од причинските дел-реченици и по тоа што се однесуваат само на референти што учествуваат во главниот настан (што е и една од особеностите по кои се дефинираат).

Причинските неинтегрирани конструкции и причинските дел-реченици се разликуваат и во поглед на линеаризацијата. Во таа смисла, причинските дел-реченици, во принцип, се постпозитивни во однос на главната, но неограничено се јавуваат и во препозиција и во интерпозиција. Од друга страна, причинските неинтегрирани конструкции речиси секогаш се јавуваат во левата зона. Од таа тенденција отстапуваат депиктивно-причинските конструкции, кои често се јавуваат и во десната. Сепак, во тие случаи во преден план е депиктивноста, а не причината (за која левата зона е повообичаена и кај конструкциите што, освен причинска, содржат депиктивна нијанса). Најпосле, конструкциите и со депиктивна и со потенцијално причинска нијанса може да се реализираат и како интегрирани (повообичаено: во десната зона), но во тие случаи целта на исказот е да пренесе само депиктивна, а не и информација за причината.

Семантички, суштинската разлика меѓу еднозначно причинските и депиктивно-причинските конструкции е тоа што првите изразуваат поиманентни, а вторите –покроткотрајни, привремени карактеристики. Поради тоа, кај првите преовладуваат квалификативните придавки, а кај вторите – глаголските. Клучната заедничка карактеристика, пак, е синтаксичка. Бидејќи се во семантичка врска со предикатот, и едните и другите се дел од реченичната структура, за разлика од неинтегрираните нерестриktivни модификатори, кои се дел од именската синтагма.

ЛИТЕРАТУРА

- Тополињска, З., 1997, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија: Синтакса (т. 2)*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З., 1987, „Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, стр. 233–240.
- Минова-Ѓуркова, М., 2000, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Геговски, Д. 2003. „Околу кондензираните трансформи семантичко маркирани како причински (врз примери од дијалектите на македонскиот јазик)“, *Studialinguistica Polono-Meridianoslavica*, стр. 109–117.
- Милошевиќ, К., 1987, „О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, стр. 101–117.
- Anscombe, J.C., 1995, „La théorie des topoï : sémantique ou rhétorique ?“, *Hermès, La Revue*, n°15, 185–198.
- Combettes, B., 1998, *Les constructions détachées en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Creissels, D., 2006, *Syntaxe générale une introduction typologique 1 (catégories et constructions)*. Paris: Hermes Science Publications.
- Ducrot, O., 2009, *Slovenian Lectures: Introduction Into Argumentative Semantics*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Firbas, J., 1992, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gouesse, M. et Kiefer F., 2012, „Quelques aspects de la prédication seconde en français et en hongrois“, *Revue d'Études Françaises* 17, p. 13–29.
- Gross, G. et Nazarenko A. 2004, „Quand la langue cause : contribution de la linguistique à la définition de la causalité“, *Intellectica*, p. 15–41.
- Himmelmann, N. P. and Schultze-Berndt, E., 2004, „Depictive secondary predicates in crosslinguistic perspective“, *Linguistic Typology*, Volume 8, Issue 1, p. 59–131.
- Horn, L., 2001, *A Natural History of Negation*. Second edition. Chicago: Chicago University Press.
- Marengo, S., 2011, *Les adjectifs jamais attributs: syntaxe et sémantique des adjectifs constructeurs de la référence*. Bruxelles: De Boeck-Duculot.
- Noailly, M., 1999, *L'adjectif en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Riegel, M., Pellat, J.C., et Rioul, R., 2014, *Grammaire méthodique du français*. 5e éd. Paris: Presses Universitaires de France.

Извори

- Бужаровска, Р., 2017, *Мојот маж*. Скопје: Или-Или.
- Конески, Б., 1988, *Дневник по многу години*. Скопје: Македонска книга.
- Мартиновски, В., 2016, *Небо без ѕвезди*. Скопје: Или-Или.
- Солев, Д., 1998, *Мртва трка*. Скопје: Култура.

Bojan PETREVSKI

REGARDING ONE CONDENSED MODE
OF EXPRESSING CAUSE IN MACEDONIAN

Summary

The paper discusses the adjectival and nominal constructions expressing cause that are non-embedded in the prosodic structure of the utterance. It focuses on several aspects: the differences between these constructions, on the one hand, and the clauses and adverbials (noun phrases) expressing cause, on the other, as well as the semantic aspect of the characteristics expressed by the constructions. The paper shows that these constructions are by definition out of the informational core. Unlike the clauses and the adverbials, they are always related to an argument (mainly, the subject) of the main predication. The paper also points out their features concerning the word order and the differences between the purely causal constructions and the ones with depictive nuance. The examples are collected from literary works by several Macedonian authors.